

УДК 027.2(477.43)“1917/1920”

К.Л.Терещук

Україномовна книжкова продукція і бібліотеки Поділля в добу Української революції

Досліджуються питання друку україномовної книжкової продукції та її наявність у бібліотеках Поділля в добу Української революції.

Ключові слова: бібліотека, книгозбірня, книжкова продукція, Поділля.

За доби Української революції 1917–1921 рр. в галузі бібліотечної справи відбулися особливо важливі зміни. Українська незалежна держава підтримувала розвиток нової структури бібліотечної мережі, а з іншого, відбувалося руйнування попередньої. Діяльність бібліотек всіх рівнів як культурно-просвітніх закладів та насиченість їх саме українською книжковою продукцією у зазначений період привертала увагу дослідників як на початкових етапах їх творення, так і тепер. Вивчення і висвітлення питань культурно-просвітньої діяльності цих осередків було розпочато ще в період революції самими учасниками національних перетворень, які вважали за необхідне передати правдивість розвитку подій та зберегти набуте для наступних поколінь. Питання функціонування і ролі бібліотечних установ в суспільстві оцінювалося по-різному. Чимала цінна інформація міститься у спогадах свідків – відомих українських культурних діячів Л.Биковського¹ та С.Сірополка². Останній розглядав їх як важливу складову соціально-культурного прогресу, центри духовності, освіти, виховання підростаючого покоління. Дана проблема знайшла певне висвітлення і в працях сучасних дослідників – О.Завальнюка³, О.Комарніцького⁴, В.Лозового⁵, Т.Ківшар⁶, Т.Верхоли⁷ та інших.

Мета нашого повідомлення полягає у висвітленні процесу видання україномовної книжкової продукції та наявності її у бібліотеках Правобережної України.

Події 1917–1921 рр., що були бурхливими в історії України, призвели й до революційних змін у культурному житті регіону. З одного боку, розпочалась вдала боротьба проти неписьменності населення регіону, було організовано значну кількість шкіл, публічних бібліотек і музеїв, а з іншого, знищувався цілий сегмент традиційного культурного середовища.

У книговиданні краю, з одного боку, ще зберігалися традиції дореволюційного друку, оскільки на той час (1917–1918 рр.) військові дії ще не набули запеклих форм, а, з іншого боку, вже заявили про себе українські

національні сили. Такі умови викликали нові тенденції у книговидаванні, головними з яких стали поява, поширення і домінування друку української книги в Україні загалом і на Поділлі зокрема. Тут згодом налагодили випуск літератури Вінницька, Кам'янець-Подільська, Проскурівська та Брацлавська “Просвіти”. І хоч до 1917 р. мережа бібліотек в Україні була незначною, і в них, як правило, було обмаль літератури⁸, то на початку 1917 р. ще панувало традиційне за типами видань та тематичними напрямками книговидавання російською мовою. Проте Українська Центральна Рада заклала підвалини незалежної України. Велику увагу вона приділяла книжковому рухові як одному із засобів відродження українського народу, формування національної свідомості, сприяла створенню видавництва і друкарень, налагодженню книговидавничої справи.

Культурно-освітні перетворення, започатковані ще Українською Центральною Радою, продовжили свій шлях і в Українській державі гетьмана П.Скоропадського. І хоч у 1918 р. на Поділлі загальна кількість назв зменшилася порівняно з 1917 р. на 15 одиниць (з 90 до 75)⁹, та все ж впродовж року поступово накопичувалися внутрішні резерви для подальшої видавничої діяльності. Зокрема, був створений видавничий відділ губернської народної управи¹⁰, здійснені заходи для організації видавництва “Наука”¹¹, “Правобережна філія Українського видавництва в Катеринославі”¹², а вінницькою “Просвітою” придбано друкарню¹³. Ще у 1917 році на шпальтах періодичних видань містилася інформація про книжкову продукцію (її огляд та критику) того часу, яка, не зважаючи на усілякі папірові і друкарські труднощі, досягла найвищого ступеня¹⁴. Подавалася інформація за групами та в якій кількості вона виходила в світ¹⁵, а отже була в наявності чи не у кожній книгозбірні: чи то сільській, чи то в містечковій, чи іншій. Так, для прикладу, в період з березня до початку грудня 1917 р. вийшло чимало україномовних видань: це ноти, які стали першим друкованим українським словом; збірники пісень; агітаційна література, яка була чи не в кожній просвітянській бібліотеці; історичні брошури; видання політичного змісту; література про рідну мову, школу та просвіти значним накладом – для прикладу Статутів “Просвіт” та “Просвітніх гуртків” було на той час зареєстровано лише три, а друкованих примірників вийшло близько 800¹⁶. І були вони в кожній книгозбірні “Просвіти” чи то на селі, чи у містечку. Для шкільних бібліотек виходили граматики, читанки та підручники у поважній кількості – понад 700 000; чимало було і книжечок для дітей. Україномовна продукція користувалася попитом серед населення та була значно дешевшою від російської¹⁷. Багато видавництв, які не пода-

вали про себе ніяких відомостей, книги, які виходили в провінції чи за межами України не були включені до офіційного списку та залишалися невідомими. Крім того, в цей час у Києві відновлює свою видавничу діяльність товариство “Час”, яке береться до видання найбільших потрібних для моменту шкільних підручників, виготовлених Товариством “Українська школа”, більших книжок для шкільних книгозбірень, книжок для дитячого читання¹⁸.

Станом на 1918 р. мережа бібліотек розширюється. Вони були не лише просвітніми, але відновлюють свою роботу і при музеях. Так, бібліотека Львівського музею, в цей час стала справжнім осередком української книги в її минулому і сучасному на той період, хоча в ній можна було відшукати і зарубіжну літературу, і стародруки¹⁹.

Для прикладу, велику увагу забезпеченню необхідними підручниками та книжками бібліотеки приділяв педагогічний колектив Кам'янець-Подільської хлоп'ячої гімназії ім. С.Руданського, заснованої 6 вересня 1918 року. З цією метою адміністрація закладу ставила перед господарчим комітетом питання про відпуск необхідних коштів на придбання літератури. Мова йшла про конкретні навчальні видання. Наприклад, для I класу: “Історію біблійну. Старий завіт” Семаки; читанку “Рідна школа” (ч. II) проф. І.Огієнка; “Про старі часи на Україні” Петрова та хрестоматію “Русские писатели” Мартиновського, підручник німецької мови Л.Леше; для II класу: “Історію біблійну. Новий Завіт” Семаки, “Читанку” (ч. II) А.Крушельницького й “Граматику української мови” (ч. II) І.Огієнка, “Граматику русского языка” Петрова та хрестоматію “Наши писатели” Мартиновського, підручник з німецької мови Л.Леше; для III класу: “Читанку” (ч. II) А.Крушельницького й “Граматику української мови” (ч. II) І.Огієнка; хрестоматію “Наши писатели” Мартиновського і граматику з російської мови Петрова, підручник з німецької мови Л.Леше²⁰. 22 листопада 1918 р. педрада цієї гімназії вирішила відрядити до м. Києва одного з членів ради для придбання зазначеної літератури²¹, а в грудні того ж року вже господарська рада доручила помічнику вихователя закладу закупити книжки за списками, складеними учителями²².

Більші можливості для поступу український книжковий рух отримав з прийняттям Директорією УНР Закону про державну українську мову у 1919 р., наданням матеріальної допомоги українським видавництвам. Подільські видавничі осередки “Дністер”, “Правобережна філія”, “Зірка”, а також Подільська губернська народна управа отримали на різні строки фінансові позики від уряду у розмірі близько 8,6 млн. грн.²³.

Загострення політичної кризи 1919–1920 років, як зазначають українські книгознавці Ю.Меженко²⁴, В.Ігнатієнко²⁵ і Т.Ківшар²⁶, призвело до загального занепаду випуску української книги в Україні. Однак на Поділлі ситуація виявилась дещо іншою, оскільки тут випуск літератури зріс більш ніж удвічі: 199 назв (1919) проти 75 (1918)²⁷. Це було пов'язано, на наш погляд, з діяльністю Директорії УНР та Української Галицької Армії (УГА) у регіоні, державною фінансовою підтримкою, а також функціонуванням Кам'янець-Подільського державного українського університету – осередку освіти, культури і науки, його фундаментальної бібліотеки. Але треба відзначити, що перебування уряду на Поділлі створювало певні проблеми для місцевого книговидання, тому що влада завантажувала місцеві друкарні своїми замовленнями²⁸.

На випуск книжкової продукції певним чином впливали зміни і в авторському складі регіону, що були викликані активізацією міграційних процесів внаслідок Першої світової війни та Української революції (1917–1921). Коло авторів значно розширилося з перебуванням Директорії УНР та УГА на Поділлі, розвитком К-ПДУУ, перебуванням у краї багатьох українських політичних, громадських та наукових діячів. До них увійшли такі відомі особи, як М.Грушевський, С.Сірополко, І.Огієнко, С.Русова, викладачі університету В.Біднов, П.Клепатський, В.Геринович, П.Бучинський та К.Широцький. Позитивний вплив нових авторів відбивався у пошвавленні національного книговидавничого руху, розширенні тематики видань та надходженні книжкової продукції на полиці існуючих книгозбірень.

У лютому 1919 р. був виданий наказ губернського коменданта Поділля про впровадження військової цензури для всіх періодичних видань, листків і брошур, що з'являлися друком на території Української Народної Республіки²⁹, а в червні 1919 р. циркуляром Міністерства преси й інформації було введено попередню цензуру всієї друкованої продукції. Загальне керування діяльністю військових цензорів доручили комісару преси В.Січинському (1894–1962), сину Ю.Сіцинського³⁰.

Націоналізація друкарень, цензурні переслідування, заборона друку виконувалися швидко та легко, але налагодити власний випуск оригінальної літератури через брак часу не вдавалося. Так, вінницьке видавництво “Наука” оприлюднило аж восени 1919 р., після повернення військ Директорії УНР, підручник К.Кравза та Л.Цегельського “Основи хімії”, що готувався до друку зимою 1918/19 рр., а отже мав потрапити на полиці шкільних бібліотек. А видавничий відділ ради студентських представників

Кам'янець-Подільського державного українського університету у 1920 р. був перейменований у революційний студентський комітет і продовжував випуск книг³¹.

Отже, протягом 1917-го і наступних років, незважаючи на матеріальні та фінансові труднощі, вплив повоєнної ситуації, зміни в політичному житті комплектування бібліотечних фондів хоч і недостатньо, але все ж проводилося необхідною україномовною продукцією, підручниками та навчальною літературою, періодичними виданнями та книгами для читання для різних категорій населення.

Примітки:

1. Биковський, Л. Початки національної бібліотеки Української метрополії (1918–1921) / Л. Биковський. – Вид. друге. – Женева, 1947. – 19 с.; Биковський, Л. Книгарні-бібліотеки-академія: Спомини (1918–1922) / Л. Биковський. – Мюнхен; Денвер : Дніпрова хвиля, 1971. – 134 с.

2. Сірополко, С. Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла. / С. Сірополко. – Кам'янець-Подільський, 1919.

3. Завальнюк, О. М. Подільські бібліотеки наприкінці XIX – на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Поділ. : Оіум, 2002. – Т. 2. – С. 3-15; Завальнюк, О. М. І.І.Огієнко і національно-культурне відродження на Поділлі: хроніка діяльності / О. М. Завальнюк // Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 342-356; Завальнюк, О. М. Кам'янець-Подільська російська публічна бібліотека (кін. XIX – поч. XX ст.) / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: Збірник наукових праць за підсумками міжнародної науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, 2004. – С. 66-69.

4. Комарницький, О. Б. Містечкові бібліотеки Подільської губернії перед українською революцією 1917–1920 рр. / О. Б. Комарницький // Бібліотеки в інформаційному суспільстві: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 110-річчю Хмельницької ОУНБ ім. М.Островського, 21 вересня 2001 р. / Управління культури Хмельницької обласної державної адміністрації, Хмельницька державна обласна універсальна наукова бібліотека. – Хмельницький, 2001. – С. 240-247.

5. Лозовий, В. С. Діяльність бібліотек Подільської “Просвіти” / В. С. Лозовий // Бібліотеки в інформаційному суспільстві: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 110-річчю Хмельницької ОУНБ ім. М.Островського, 21 вересня 2001 р. – Хмельницький, 2001. – С. 216-266.

6. Ківшар, Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. І. Ківшар. – К. : Логос, 1996. – 339 с.

7. Верхола, Т. Наше минуле і сучасне / Видання Проскурівської “Просвіти” /

Т. Верхола – Проскурів, 1917. – 42 с.; Верхола, Т. Про “Просвіти”: Поради, як засновувати сільські та містечкові “Просвіти” / Видання товариства “Просвіта”. / Т. Верхола – Проскурів, 1917. – 11 с.

8. Розовик, Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920): Монографія / Д. Ф. Розовик. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – С.115.

9. Кароєва, Т. Р. Книговидавнича справа Поділля: тенденції розвитку (друга половина XIX – початок 30-х років XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Тетяна Робертівна Кароєва. – К. : Київський національний ун-т культури і мистецтв, 2004. – Дод. А. – С. 217.

10. Проект кошторису видатків і прибутків Подільської губернської народної управи на 1919 р. / Поділ. губ. нар. управа. – Кам’янець на Поділлі, 1918. – С. 26.

11. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Р-137. – Оп. 5. – Спр. 2. – Арк. 7.

12. Життя Поділля. – 1919. – 28 берез.

13. Храшевський, М. Вінницька державна друкарня ім. В. І. Леніна / М. Храшевський. – Вінниця, 1930. – С. 20.

14. Національні схованки друкованого слова // Книгарь. – 1917. – Листопад. – Ч. 3. – Стб. 106.

15. Паночіні, С. Книжкова українська продукція в 1917 році / С. Паночіні // Книгарь. – 1918. – Січень. – Ч. 5. – Стб. 243.

16. Там само. – Стб. 244-251.

17. Там само. – Стб. 251.

18. Кущенко, П. Десятиліття / П. Кущенко. – Книгарь. – 1918. – Лютий. – Ч. 6. – Стб. 369.

19. Свенціцький, І. Бібліотека Національного музею у Львові / Іл. Свенціцький // Книгарь. – 1918. – Лютий. – Ч. 6. – Стб. 310.

20. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. 66. – Оп. 1. – Спр. 1280. – Арк. 64-65.

21. ДАХО. – Ф. Р.1148. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 6.

22. Там само. – Арк. 6.

23. Ківшар, Т. Зазначена праця. – С. 136-140, 268.

24. Меженко, Ю. Українська книга часу великої революції / Ю. Меженко // Життя і революція. – 1927. – № 10. – С. 114.

25. Ігнатієнко, В. Українська преса (1816–1923): Іст.-бібліогр. етюд / В. Ігнатієнко. – К., 1926. – С. 21.

26. Ківшар, Т. Зазначена праця. – С. 80.

27. Кароєва, Т. Р. Зазначена праця. – С. 271.

28. ДАХО. – Ф. Р-582. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 32.

29. Життя Поділля. – 1919. – 16 лют.

30. Про обов'язкову доставку для попередньої перевірки всіх періодичних і неперіодичних видань, часописів, журналів, книжок: Розпорядження Міністерства Преси і Інформації // Український козак (Кам'янець на Поділлі). – 1919. – 22 червня.

31. ДАХО. – Ф. Р-582. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 16.

Резюме

Исследуются вопросы издания украиноязычной книжной продукции и ее наличие в библиотеках Подолья в период Украинской революции.

Ключевые слова: библиотека, книжная продукция, Подолье.

Одержано 12 травня 2011 року

УДК 37(477.43)“19”(=161.1)

В.А.Нестеренко

Російські навчальні заклади Поділля у 20–30-роки ХХ ст.

У статті висвітлюється діяльність на Поділлі у міжвоєнний період шкіл з російською мовою викладання, аналізується еволюція поглядів керівництва УСРР щодо їх ролі та значення в суспільно-політичному і культурно-освітньому житті регіону.

Ключові слова: українізація, етнос, етнопонаціональні процеси, націонал-комунізм, національна школа, освіта, навчання, дерусифікація, національна меншіна, народосвіта, політосвіта.

У вітчизняній історичній науці широко досліджуються різні аспекти стану та розвитку освіти, культури етнічних меншостей Радянської України у міжвоєнний період. Вийшли друком монографії, статті, присвячені стану єврейської, польської, німецької освіти тощо. Поряд із тим, у історичних та краєзнавчих працях майже упущено питання про діяльність тих навчальних закладів УСРР, де навчання здійснювалось російською мовою.